

Eric J. Hobsbawm:

NÁRODY A NACIONALISMUS

OD ROKU 1780

Program, mýtus, realita

1. vyd. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) 2000, 208 s.

Jedna z nejznámějších prací britského historika Erica Johna Hobsbawma, který je v českém prostředí známý především díky knize *Věk extrémů: krátké dvacáté století (1914 – 1991)*, vyšla jako šestý svazek Politologické řady CDK. Tématicky se dotýká stejné problematiky jako svazek pátý (Barša, P.; Strmiska, M.: *Národní stát a etnický konflikt*). Literatura, která zkoumá fenomén nacionalismu, se v posledních několika letech poměrně rychle rozšiřuje. Nejedná se přitom o pouhý nárůst kvantitativní, ale, což oběma společenským vědám, které se zmíněným tématem hlavně zabývají – historii a politologii, slouží ke cti, zejména o nárůst kvalitativní. Kromě již zmíněné Baršovy a Strmiskovy práce musíme zmínit monografie Hrochovy (*V národním zájmu, Na prahu národní existence*), Kořalkovu knihu *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914* či Dančákův a Fialův sborník z vědecké konference *Nacionalistické politické strany v Evropě*. V brzké době by také mělo v rámci vybraných spisů Ernsta Gellnera vyjít jedno z klasických děl zmiňovaného společenskovědního odvětví, a sice *Nacionalismus*.

Nejprve musí být řečeno, že se Hobsbawm pohybuje na hraně přístupu historického a politologického, kteréžto spojení se projevilo jako velice vhodné. Interdisciplinární přístup je v tomto případě zřejmě nezbytný, jinak by se práce nemohla dotknout tak širokého okruhu problémů.

Knih, jež čerpá z řady přednášek, které autor proslavil v roce 1985 na Queen's University v Belfastu, je členěna na úvod a šest dalších kapitol. Závěrečná kapitola byla dopřána v březnu roku 1992, což je třeba mít při

jejím čtení na paměti, zejména dozvídáme-li se, že „pokojné odtržení je věci vlastně neznámou“ (s. 164).

Úvod je věnován přehledu dosavadních prací zabývajících se nacionalismem, přičemž řeší zdánlivě banální problém: proč literatura o národech a nacionalismu vstoupila do „plodného období“ (s. 9) právě v polovině šedesátých let. Před závorkou abecedního pořádku významnějších prací vytýká autor dílo Miroslava Hrocha, kterého oceňuje jako vědce, který ve výzkumu fenoménu národa a nacionalismu zahájil novou éru (Hrochův velký vliv je vidět i v samotné knize, kdy je situace v Čechách zmiňována s důkladnou znalostí). Úvod dále obsahuje – kromě nezbytného vymezení pojmů, s nimiž autor dále operuje – velmi hrubý nástin periodizace dějin národních hnutí na tři fáze: (A) fázi čistě kulturní, literární a folklórní; (B) počátek politického tažení za národní myšlenku (hlavní pole Hrochovy badatelské činnosti) a (C) fázi, kdy nacionalistický program získává masovou podporu. Na závěr úvodu upozorňuje Hobsbawm na nezbytnost kritického odstupů od zkoumaného tématu – vědec musí správně pochopit dějiny, neboť „špatně pochopit své dějiny, to patří k tomu být národem“ (s. 17).

První kapitola nazvaná „Národ jako novinka: od revoluce k liberalismu“ sleduje na základě údajů v naučných slovnících vývoj pojetí klíčových slov: národ, rod, lid, vlast, stát. Podrobně se zabývá kritérii, která pro přiznání statutu národa požadovalo 19. století, a stává se do protikladu situaci americké. S tímto problémem souvisí i tzv. prahový princip, tedy určení, kdy již můžeme mluvit o národu a kdy ještě ne. Kapitola končí připomenutím situace z doby okolo sjednocení Itálie, kdy podle vyjádření Massimo d'Azeglia musí po stvoření Itálie následovat stvoření Italů. Autor tak dokumentuje zásadní rozdíl mezi dobou „národnostního principu“ z let 1830 – 1878 a dobou nacionalismu (od počátku osmdesátých let 19. století). V éře první byly konstruovány národy (a o tom, že národy jsou pouhými konstrukty

Hobsbawm nepochybuje) tak, aby naplnily formu již existujícího státu, v éře druhé šlo o vytvoření států pro všechny skupiny, které se cítily národem být.

Kapitola druhá, „Lidový protonacionalismus“, je faktograficky nejhutnější částí celé knihy. Na konkrétních případech je např. dokazována teze, že „národní jazyky jsou ... vymyšleny celé“ (s. 54), že jazyk a národ neznamená totéž. Tuto myšlenku dokazuje na súdánském případě dvou naprosto odlišných kmenů Furů a Baggarů. Dokazuje zde, že jazyk není hlavním rysem existence národa, na příkladu Řeků pak nabízí méně snadno zpochybnitelné kritérium: existenci společných posvátných míst. Vzápětí Hobsbawm vyvrací další mýtus s národem spojený. Na příkladu donských kozáků dokládá, že to, co je spojovalo, nebyla krev, nýbrž přesvědčení. Velkým zpochybněním nacionalistických teorií operujících s kritériem náboženským je případ příslušníků různých arabských křesťanských menšin – koptů, maronitů a řeckých katolíků – kteří byli hlavními průkopníky arabského nacionalismu v Egyptě. Na druhé straně je posvátným symbolům přiznán status klíčových prvků jak protonacionalismu, tak nacionalismu moderního. Těmito symboly mohou být ikony, obřady (pět muslimských denních modliteb), obřadní slova (Alláh akbar, šema Jizrael), periodické slavnosti nebo soutěže (řecké olympiády, katalánský Jocs Floral, velšský Eisteddfod). Význam posvátných symbolů potvrzuje autorovi všeobecně rozšířené užívání „jednoduchých kousků barevné látky – tedy vlajek“ (s. 70).

Vztah mezi historickým státem a vznikem protonárodního myšlení dosvědčuje případ srbský. Vzpomínku na staré království poražené Turky pomohla udržet každodenní liturgie srbské církve, která svatořečila většinu srbských králů. Protonacionalismus nicméně nepostačoval ve všech případech k vytvoření národů, jakkoli nacionalismu jeho úkol usnadnil. Kapitola uzavírá kritické zamyšlení nad otázkou příčinného vztahu mezi národní uvě-

domělostí a patriotismem (pro tento účel ztotožněn s ochotou zemřít pro vlast). Pro případ platnosti takového vztahu by museli být Hitlerovi vojáci statečnější než např. nepálští Gurkhové bojující za britskou korunu. Autorovi se ale nezdá, že by tomu tak ve skutečnosti opravdu bylo.

Kapitola čtvrtá, „Proměna nacionalismu (1870 – 1918)“, je již zaměřena na fázi C dějin národních hnutí. Název kapitoly není příliš šťastně zvolený, neboť implikuje představu, že celý proces vzniku národa (všechny tři fáze) lze označit jako nacionalismus. Na jiném místě knihy přitom autor přísně rozlišuje národnostní princip a nacionalismus (viz výše).

Podpora vzniku a růstu nacionalismu byla umožněna odporem tradičních skupin proti náporu modernity, existencí nových a naprosto netradičních tříd a vrstev a bezprecedentní vlnou migrace, která po celé planetě roznesla „rozmanitou diasporu národů, jež jeden jako druhý představovaly cizí živel a z nichž žádný si dosud neosvojil zvyky a konvence dané soužitím s jinými národy“. Právě posledně jmenovaný aspekt byl silným impulsem k formování nacionalistického přesvědčení, takže klíčovým slovem v politickém slovníku francouzské pravice osmdesátých let 19. století nebyla „rodina“, „řád“, „tradice“, „víra“, ale „hrozba“ (s. 117).

Zajímavým oživením Hobsbawmovy knihy je bezpochyby sociologická analýza Pétera Hanáka, jež zkoumá vývoj mínění veřejnosti ve vztahu ke světové válce (později označené jako první). Jako reprezentativní vzorek slouží Hanákovi soubor dopisů psaných vojáky a jejich rodinami v průběhu první světové války, jež byly cenzurovány ve Vídni nebo Budapešti. Pokud k nim přistoupíme s vědomím problematičnosti reprezentativnosti takového vzorku, naskytne se nám zajímavý pohled na genezi vztahů respondentů výzkumu k fenoménu války, k vlastnímu státu, k fenoménu národa atd.

Kapitola končí rokem 1918, kdy krátce poté, co velmoci začaly hrát „wilsonovskou

kartu“ (princip sebeurčení národů), vznikly „wilsonovské státy, malé velikosti i významem“ (s. 125 – 126).

„Vrchol nacionalismu (1918 – 1950)“ je název páté kapitoly, která je kontinuálním pokračováním části předchozí. Začíná popisem situace uzavřených národních ekonomik, jež byla diametrálně odlišná od situace roku 1913, od liberálního systému světového obchodu. Autor také zmiňuje nepříliš známou skutečnost vyhánění a odsunutí na jižním okraji Evropy, kdy Turci roku 1922 vyhnali z Malé Asie 1,3 až 1,5 miliónů Řeků, kteří tam přitom sídlili již od dob Homérových. Řekové podobně vyhnali 400 tisíc Turků. Málo rozšířená je také informace, že rozdělení irského ostrova je způsobeno rozhodnutím většiny voličů šesti ulsterských hrabství, kteří se odmítli považovat za „Iry“, tzn. že premisa existence jednotného irského „ostrovního“ národa, jednotného co do snahy o vytvoření jediného nezávislého irského státu, je mylná.

Meziválečná éra přinesla rozmach sportovních utkání mezi národy, jako výraz překlenutí mezi sférou soukromou a veřejnou. S proměnou identity sportovců, jakožto zástupců jednotlivých národů, došlo i k proměně publika, a to směrem k zmasovění. Sport se stal výrazem národnostního boje, přičemž sportovci se stali symbolem vykonstruované jednoty svého národa či státu.

K důsledkům a následkům osvícenství nás odkazuje myšlenka, že nacionalismus „byl vizí těch, kdo ztratili staré vize osvícenského věku; programem těch, kdo ztratili víru v jiné programy...“ (s. 140). Velký prostor je věnován vztahu nacionalismu a politické levice v době mezi světovými válkami a následně v éře dekolonizace. V souvislosti s procesem dekolonizace a vznikem nových států (o kterých můžeme jen v několika málo výjimkách říci, že jsou národní) je výklad posunut k problematice vztahů a modelů soužití v komplikovaných, polyetnických společnostech. Pozitivním příkladem stabilizace mezietnických vztahů v těchto podmínkách může být vznik

národních segmentů na pracovním trhu. Kapitola, jež tvořila závěr přednášek z roku 1985, končí konstatováním, že se zdá, že jak etnický, tak jazykový nacionalismus jsou vzhledem ke ztrátě své závislosti na vlivu národního státu na ústupu.

Knihu uzavírá kapitola „Nacionalismus na konci dvacátého století“, jež je analýzou stavu zkoumaných fenoménů na počátku devadesátých let a z ní vyplývajícím následným výhledem. Autor předvidá, že velkými tématy, s nimiž se budeme setkávat, jsou panturecké ambice Turecka ve střední Asii, stejně jako zájem Japonska o tichomořskou oblast Ruska.

Co se týče analýzy stavu a jeho příčin, problematizuje Hobsbawm nárůst nacionalistických konfliktů po roce 1989 s poukazem na to, že třenice mezi etnickými skupinami jsou starší než politický nacionalismus a také jej přežijí. Čtenář je tak upozorněn na nebezpečí takového metodického přístupu, kdy jsou ztotožňovány konflikty nacionalistické a etnické. S tím souvisí i zpochybnění *náhlého*, jen zdánlivého výbuchu separatismu v letech 1989 – 92, které lze podle něj vysvětlit jako „nevyřízenou záležitost z let 1918 – 1921“ (s. 161). Nacionalismus ve Střední Asii nelze přitom také popsat klasickými vzorci, neboť se jedná o fenomén postsovětský. Co se týče sovětské a postsovětské situace, vyvrací autor rozšířený názor, že národní desintegrace SSSR byla příčinou moskevských událostí vedoucích k rozpadu Sovětského svazu, jako mylný. Národní desintegrace byla totiž jejich důsledkem.

Druhou částí závěrečné kapitoly jsou, jak již bylo řečeno, úvahy o blízkém výhledu, možných rizicích a způsobech jejich řešení. Vím však, že predikční funkce politikologie je vždy problematická. Britský historik zde pochybuje o reálných možnostech jakékoli velmoci či supervelmoci hrát roli světového četníka. Celkem odvážně určuje hranici životaschopnosti státu v budoucnosti, která se podle něj pohybuje kolem 2,5 miliónů obyvatel. V souvislosti se vznikem nových malých států zavádí termín „libanonizace“ namísto hojně

(a mnohdy nevhodně) používaného pojmu „balkanizace“. V závěru konstatuje, že nacionalismus není globálním politickým programem a že heslo o sebeurčení národů již nenabízí program pro XXI. století.

Celkové vyznění knihy, pokud nebylo dosud zřejmé, je shrnuto do aplikace Hegelova citátu, totiž že Minervina sova, která přináší moudrost, vylétá za soumraku. Je proto prý dobrým znamením (a je to odpověď i na jednu z prvních otázek, které si Hobsbawm v této knize položil), že nyní krouží nad národy a nacionalismem.

Co se týče formálních záležitostí, nelze recenzované knize téměř nic vytknout. Nesprávný gramatický tvar „dvěmi“ (s. 29) je přitom výjimkou potvrzující pravidlo. Co se týče práce překladatele, lze snad pochybovat jen o správnosti translace „Ein Reich“ jako „jeden stát“ (s. 183), avšak ani tento rozdíl v chápání konceptu říše a státu není zásadní.

Nejnovější vydavatelský počín Centra pro studium demokracie a kultury lze hodnotit jednoznačně kladně. Spolu s připravovaným Gellnerovým Nacionalismem se tak díky brněnskému vydavatelství dostávají (resp. dostanou) české odborné veřejnosti do rukou klasická díla zkoumající fenomén národů a nacionalismu.

Stanislav Balík

**Ján Lid'ák, Viera Koganová,
Dušan Leška:**

POLITICKÉ STRANY A HNUTIA NA SLOVENSKU PO ROKU 1989

Bratislava, Vydavateľstvo Ekonóm 1999,
165 stran, 1. vydání

Recenzovaná publikace představuje vůbec první pokus o souhrnné a komplexní zpracování problematiky formování a následného vývoje slovenského systému politických stran po roce 1989. Dosavadní práce, ve větší či

menší míře zabývající se fenoménem politických stran a hnutí ve slovenském prostředí, akcentovaly především samotnou rovinu vývoje stranického systému a jednotlivých jeho prvků v omezených časových údobích, nejvýrazněji pak v podobě tzv. souhrnných zpráv o stavu společnosti bratislavského Institutu pro veřejné otázky, respektive v souvislosti s partiálními analýzami předvolebních programů či volebních výsledků nebo vlivem politických aktivit jednotlivých stran na formování výstupu slovenského politického systému jako takového. Avšak práce, která by představovala určitou syntézu těchto studií a zaměřila se výlučně na stranicko-politický systém z pohledu jednotlivých etap jeho konstituování do dnešní podoby, doposud chyběla.

Trojice autorů, spjatých s prostředím Ekonomické a Komenského univerzity v Bratislavě, tak byla za této výchozí situace při koncipování textu ovlivněna minimálně dvěma podstatnými skutečnostmi, jež dále vyzdvihují význam práce. První moment byl již částečně naznačen; jedná se ve své podstatě o úvodní studii v celém kontextu slovenské politologie, z čehož vyplývá celková náročnost zvoleného úkolu. Druhým je pak příliš krátký časový odstup od popisovaných událostí, který zákonitě redukoval možnost zachycení některých vývojových trendů a ve svých důsledcích znamenal zvýraznění deskripce dynamických prvků systému před hlubší analýzou, a to zvláště s ohledem na význam výsledků posledních parlamentních voleb v roce 1998. Autoři v této souvislosti však částečně paradoxně kladou důraz na zachycení vývoje časového úseku ohraničeném parlamentními volbami v roce 1994 a 1998, což dokumentuje především délka této kapitoly; v menším rozsahu se věnují předchozím obdobím, která redukují zmíněná negativa, neboť jak z hlediska vývoje institucionálního rámce, tak i zřejmých trendů představují relativně uzavřenější období (především pak mezi listopadovými událostmi v roce 1989 a všeobecnými volbami v roce 1992 či zánikem československé federace).